

Słowo wstępne

Ponad dziewięćdziesiąt lat temu w Rosji narodził się komunizm, a nieco później we Włoszech i w Niemczech faszyzm (nazizm), w niemal całej Europie nastąpiła zaś „moda” na autorytaryzm, przybierający w niektórych krajach nawet postać totalitaryzmu. Już na początku lat dwudziestych XX w. zaczęły się w Polsce pojawiać pierwsze opinie o tych zjawiskach, mnożąc się aż po współczesność wraz z rozwojem komunizmu czy faszyzmu. Nierzadko były to i są nader ciekawe i oryginalne poglądy na autorytaryzm lub totalitaryzm. Niewątpliwie zasługują one na naukową analizę, zwłaszcza że wymienione zjawiska polityczne wciąż występują we współczesnym świecie, choć już nie na taką skalę jak przed kilkudziesięciami laty. Polska myśl polityczna i prawna odnosząca się do rodzącego się totalitaryzmu była jeszcze przed II wojną światową niezwykle bogata. To na polskich uniwersytetach, nierzadko na wydziałach prawa, powstawały analizy i prognozy dotyczące totalitarnych sąsiadów Polski. Należy podkreślić, że polskie elity intelektualne na początku lat dwudziestych z pewną aprobatą spoglądały na rodzący się faszyzm na Półwyspie Apenińskim. Benito Mussolini i jego partia inspirowały polskich polityków i dziennikarzy do wyrażania nierzadko przychylnych komentarzy na temat doktryny włoskiego faszyzmu. Inaczej traktowany był natomiast komunizm. Państwo Lenina, później Stalina, od początku swojego istnienia spotykało się nieprzychylnym odbiorem wśród polskich elit politycznych. Na niebezpieczeństwo ze strony komunizmu wskazywano niemal we wszystkich programach polskich partii politycznych. Obawa przed komunizmem legła u podstaw powstania w Polsce pierwszych w świecie studiów i analiz sowietologicznych. Warto tu wspomnieć o kierowanej przez księdza Antoniego W. Kwiatkowskiego Lidze Antybolszewickiej i Instytucie Naukowym Badania Komunizmu w Warszawie czy też o stworzonym przez Wiktora Sukiennickiego Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Zapewne nieufność polskiej klasy politycznej wobec komunizmu wywołana była doświadczeniami wyniesionymi z wojny polsko-bolszewickiej z 1920 r. Inaczej natomiast kształtowały się w Polsce międzywojennej interpretacje nazizmu w Niemczech. Polscy akademicy dostrzegli zagrożenie płynące z realizacji doktryny politycznej Adolfa Hitlera stosunkowo późno. Dopiero w latach trzydziestych nadszedł czas na bardziej dojrzałe interpretacje narodowego socjalizmu. Nie znaczy to, że wcześniej w ogóle nie pojawiały się opinie na temat hitleryzmu. Miały one jednak charakter politycznych komentarzy, a nie głębszych analiz polityczno-prawnych. Należy jednak podkreślić, że polskie badania nad nazizmem, które były prowadzone

przez profesorów m.in. Konstantego Grzybowskiego, Aleksandra Hetza, Karola Stojanowskiego i wielu innych wybitnych przedstawicieli polskiej nauki należą do europejskiego dorobku naukowego. To do tych interpretacji w pracach naukowych nawiązywali tacy powojenni polscy interpretatorzy totalitaryzmu, jak Franciszek Ryszka i Karol Jonca. Już w 1974 r. ci i inni uczeni mieli okazję zaprezentować wyniki swych badań na zorganizowanej wtedy we Wrocławiu międzynarodowej konferencji na temat teorii i praktyki faszyzmu w Europie w latach 1922–1945.

W celu podsumowania osiągnięć polskich badaczy autorytaryzmu i totalitaryzmu, zarówno przed, jak i po II wojnie światowej, w Katedrze Doktryn Politycznych i Prawnych Uniwersytetu Wrocławskiego postanowiono zorganizować konferencję naukową „Polskie interpretacje autorytaryzmu i totalitaryzmu”, która odbyła się w dniach 7–9 grudnia 2010 r. w Karpaczu. Patronat nad tym wydarzeniem naukowym objęli: Marszałek Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej Grzegorz Schetyna, Szef Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Jacek Michałowski, ówczesny Wojewoda Dolnośląski Rafał Jurkowlaniec, Burmistrz Karpacza Bogdan Malinowski, Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego prof. dr hab. Marek Bojarski i Dziekan Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego prof. dr Włodzimierz Gromski. Wśród zaproszonych gości znaleźli się najwybitniejsi polscy lub mający polskie korzenie interpretatorzy totalitaryzmu i autorytaryzmu, a wśród nich profesorowie Richard Pipes i Zbigniew Brzeziński. Niestety, ten drugi wybitny znawca totalitarnej problematyki z powodów służbowych nie mógł przybyć do Karpacza, ale do uczestników konferencji skierował następujące słowa:

Poproszony przez organizatorów konferencji „Polskie interpretacje autorytaryzmu i totalitaryzmu” o przygotowanie wystąpienia postanowiłem podzielić się myślami, które po raz pierwszy sformułowałem ponad czterdzieści lat temu¹. Myśli te mogą być uznawane za swoistą ciekawostkę intelektualną, lecz wydaje mi się, że kwestie, które wówczas poruszyłem, mają również odniesienie do współczesności. Mam więc nadzieję, iż okażą się one ciekawe dla uczestników.

Interesuję się kwestiami totalitaryzmu ciągle od czasów, gdy pisałem pracę dyplomową, a dyskusja o jego przeszłości i przyszłości byłaby bardzo zajmująca. Dlatego uważam, że temat konferencji jest fascynujący i ważny. Życzę więc organizatorom i wszystkim zgromadzonym owocnej i konstruktywnej dyskusji.

Raz jeszcze wyrażając życzenie, żeby wydarzenie było pod każdym względem udane, pozdrawiam serdecznie

Zbigniew Brzeziński

Z inspiracji tego wydarzenia naukowego powstał pomysł poświęcenia kolejnego tomu (XXXIII) „Studiów nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”

¹ Z. Brzezinski, *The Soviet political system: Transformation or degeneration*, „Problems of Communism” 15, 1966, nr 1, s. 1–15.

właśnie polskim interpretacjom totalitaryzmu i autorytaryzmu. Referaty wygłoszone na konferencji zostały przez organizatorów podzielone na cztery sekcje tematyczne, w których prelegenci poruszali następujące zagadnienia: nazizm i jego interpretacje, reżimy autorytarne i totalitarne, polscy myśliciele o istocie totalitaryzmu, a także ideologia i praktyka ustrojowa II Rzeczypospolitej Polskiej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Do rąk czytelnika oddajemy tom, który nie jest jedynie zbiorem materiałów pokonferencyjnych, jest czymś więcej niż jej pokłosiem, ponieważ stanowi wyraz przemyśleń, inspiracji i uwag pokonferencyjnych. W związku z tym artykuły zamieszczone w niniejszym tomie zostały podzielone na dwie grupy tematyczne według kryterium chronologicznego. Zdaniem redaktorów tomu zasadny jest mianowicie podział na polskie interpretacje totalitaryzmu i autorytaryzmu do 1939 r. oraz na interpretacje dokonywane po wybuchu II wojny światowej. Takie ujęcie problematyki pozwoli na prześledzenie ewolucji w postrzeganiu przez polskie elity intelektualne najbardziej zbrodniczego modelu ustrojowego, jakim był totalitaryzm zarówno w swej faszystowskiej i nazistowskiej wersji, jak i w wariacie komunistycznym, przede wszystkim zaś sowieckim.

Marek Maciejewski, Maciej Marszał